

RICHARD DAWKINS SAU MIRAJUL SCIENTISMULUI

CLAUDIU BACIU

Abstract. Richard Dawkins considers himself a crusader for atheism against religion. He argues that he bases his crusade on scientific facts and that religious people are usually the ones who either knowingly ignore these discoveries and facts or are unable to understand their significance. My article aims to highlight some of the necessary limits of that science from which Dawkins starts, and even of science in general, limits that made Heidegger say that “science does not think” – a statement taken by many scientists as an insult, when in fact it was only the brief expression of the difference between philosophy and science. The presence of such limits for any rational person – as Dawkins claims to be – is likely to leave open the way to transcendence, a transcendence that can be seen as a “problematic” area (Kant). Those limits can either make you stop in front of them – and then we have a Kantian critical philosophy – or prompt you to map the transcendence with the help of a long-practiced rational and conceptual imagination: and then we get into metaphysics. But Dawkins does not stop in the face of transcendence but denies it, and that is what turns him from a deeply respectable scientist into a satyr who walks on too many paths.

Keywords: science, philosophy, gene, substance, properties, metaphysics.

În introducerea la ediția aniversară de 30 de ani de la apariția *Genei egoiste*, Dawkins susține că personificarea unor lucruri precum genele și atribuirea lor în sens metaforic a unui egoism sau altruism sau chiar a unui fel de inteligență aparține cerințelor practice ale cercetării științifice¹. Din acest punct de vedere, cu siguranță el are dreptate, în același mod în care fiecare om de știință este mai mult sau mai puțin îndreptățit să elaboreze cel mai sofisticat experiment pentru a demonstra o anumită ipoteză. Dawkins nu dezvoltă însă ideea conform căreia acest procedeu apare într-o descriere științifică care ne permite să aplicăm astfel de termeni antropomorfi proceselor non-umane. Însă o descriere științifică este complet diferită față de o explicație din științele umaniste. De exemplu, când Newton a spus că Pământul se rotește în jurul Soarelui ca urmare a atracției reciproce dintre cele două corpuri cerești, el a eliminat orice trăsătură umană din cuvântul *atracție* (chiar dacă era nemulțumit de ideea unei acțiuni la distanță, care nu era deloc compatibilă cu viziunea mecanicistă a secolului său). Newton nu era interesat de ce anume este gravitația în ea însăși, ci de *formula sa matematică*. Cu alte cuvinte, el era interesat

¹ Richard Dawkins, *The Selfish Gene*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. X și urm.

de o descriere matematică a mișcărilor și nu de înțelegerea cauzelor (în sense de „motive”) care se aflau în spatele lor. Acest lucru s-a întemeiat probabil pe respingerea tipului anterior (antic și medieval) de știință, conform căruia trebuie căutate cauzele și principiile lucrurilor. În modernitate, aceste cauze au început să fie privite doar ca simple cuvinte, doar ca un fel de *vis dormitiva*, de energii care, dacă e să vorbim despre somn, ne fac să dormim și despre care nu putem ști nimic altceva decât că asumarea prezenței lor ne face să dormim. Știința modernă a renunțat la această abordare și s-a orientat spre găsirea mijloacelor de anticipare a proceselor. Sensul cunoașterii s-a schimbat: dacă în trecut, cunoașterea însemna să te apropii intelectual de acele entități ale căror atribute erau fenomenele imediate, acum cunoașterea însemna mai degrabă control, putere, anticipare, până la urmă un fel de inginerie tehnică a fenomenelor. De aceea, știința modernă și contemporană sunt (sau tind a fi) o descriere matematică a obiectului specific. Într-o descriere matematică, entitățile între care se realizează operațiile tind să-și piardă proprietățile reale, devenind niște entități abstracte, considerate doar din punctul de vedere al interogației științifice. Planetele cerești devin „corpuri în mișcare” sau chiar puncte în mișcare, iar relația dintre ele este una strict spațial-geometrică. Tot astfel, Dawkins se consideră, pe bună dreptate, îndreptățit să folosească limbajul antropomorf pentru gene sau animale în așa fel încât, treptat, folosind acest antropomorfism, biologul să poată elabora regularități de sine stătătoare, independente de orice asemenea antropomorfism.

În același mod în care, într-o luptă, liderul nu este interesat de viața interioară a soldaților săi, ci de faptele acestora, așezându-i pe câmpul de luptă în anumite formațiuni de parcă ar fi piese neînsuflețite, omul de știință recurge la metafore până când poate descoperi o regularitate simplă care poate fi descrisă ulterior fără conotații umane. Cu toate acestea, dacă un om de știință are dreptul să procedeze astfel, un metafizician nu are. Iar Dawkins, *de-a lungul operei sale, care, pornind de la domeniul biologiei, abordează numeroase alte subiecte ce lasă în urmă biologia, va intra constant în metafizică*. Personificarea este în știință doar un mijloc care poate conduce la descoperirea unor regularități ascunse. Ca și în cazul altor termeni științifici precum „forță”, „atracție”, „energie” și așa mai departe, egoismul genelor este un termen care împrumută sensuri umane pentru a le permite oamenilor de știință să descopere, să grupeze și să clasifice un anumit tip de fenomene. În acest sens, Dawkins remarcă: „Mai degrabă, se presupune că indivizii dintr-o lume darwiniană fac un calcul ca și cum ar fi cel mai bine pentru genele lor.”²

Genele au capacitatea de a se autocopia, de a se replica, de a deveni replicanți (*replicators*), spune Dawkins³. Originea unor asemenea replicanți este considerată accidentală de el. Într-adevăr, nu a existat nimeni care să pună cap la cap elementele de bază ale unui replicator, acele părți care tind să se lipească și să se unească atunci când se întâlnesc unele cu altele în mediul lichid primordial. Însă Dawkins uită că

² *Ibidem*, p. XII.

³ *Ibidem*, p. XV.

acele părți au fost deja înzestrate cu anumite proprietăți prealabile care le-au permis să rămână împreună. Dacă nu ar fi avut astfel de proprietăți, nicio amalgamare ulterioară nu ar fi putut avea loc vreodată. O astfel de apariție implică preexistența proprietăților sau, dacă vrem să dăm o formulare generală pornind de la această situație particulară, orice există, poate fi privit ca o substanță care își poartă propriile proprietăți.

Aceste proprietăți nu sunt pe deplin dezvăluite, în același mod în care capacitățile și talentele noastre umane nu se manifestă pe deplin în mediul social existent, ele putând să apară atunci când acest mediu se schimbă drastic, mai ales în timp de război sau de revoluții. (Câți dintre faimoșii revoluționari ai Revoluției Franceze ar fi rămas niște anonimi în vremuri obișnuite?) A văzut cineva vreodată o substanță fără nicio proprietate, astfel încât să se poată spune că astfel de proprietăți apar treptat? Nu, fiecare lucru existent este deja un amalgam de substanță și proprietăți, ca și cum ar fi fost creat în acest fel. Da, într-adevăr, substanța concretă, entitatea materială sau fizică, poate apărea la un moment dat și nu a existat anterior. Cu toate acestea, există o întrebare mai fundamentală, una pe care Dawkins a abordat-o cumva mai devreme în lucrarea menționată, aceea a stabilității⁴. Stabilitatea presupune repetiție și, de ce nu, replicare. Replicarea nu există doar în natura biologică, ci și în natura neînsuflețită. Realitatea nu este individuală; este întotdeauna o clasă de indivizi. Cu alte cuvinte, nu ne putem imagina o singură entitate care ar fi complet unică. Ar putea fi unic în clasa sa, dar nu unic în ceea ce privește componentele și structurile formațiunii în cauză.

Dawkins afirmă că au apărut în trecut un fel de lucruri care s-au putut reproduce. Aș ilustra în felul următor acest proces: a existat o moleculă care a interacționat la un moment dat cu o altă moleculă, astfel încât a doua moleculă să rămână atașată doar de partea stângă a primei molecule, și de niciun alt loc al acesteia. Ca replicator, acest compus alcătuit din două molecule inițiale ar fi fost un dispozitiv care a făcut posibil ca atunci când el întâlnește o treia moleculă de același fel, aceasta din urmă nu doar să fie atrasă de primele două molecule deja legate între ele, dar ca ele să-i asocieze și copierea comportamentului celei de-a doua molecule, prin aceea că s-a conectat cu aceasta din urmă numai pe partea stângă, și în niciun alt loc al ei. S-ar fi putut ca pe acel loc să fi fost mai accentuată o anumită sensibilitate decât în altă parte. Dawkins spune că în mediul original care a existat în vremea apariției vieții pe Pământ, existau o mulțime de molecule izolate care pluteau separat unele de altele și că ele s-au întâlnit și atașat unele de altele accidental. Într-adevăr, ne-am putea imagina că pentru o perioadă foarte lungă de timp, aceste molecule au coexistat unele cu altele, fără nici o legătură până când a intervenit un fel de element nou care le-a făcut să se conecteze între ele. S-ar fi putut, de exemplu, ca temperatura oceanului primordial să crească cu o câțime de grad Celsius. O astfel de creștere a implicat un nou comportament al moleculelor care aveau tendința de a se aduna acum împreună. Condițiile externe scot la iveală

⁴ *Ibidem*, p. 12.

„reacții” ale corpurilor vii: dacă acele condiții devin stabile, atunci reacțiile devin și ele stabile. Această stabilitate devine atunci o nouă natură sau un nou mod de a fi al acelei ființe vii. Ne-am putea imagina în acest sens că temperatura exterioară din lumea noastră ar crește cu câteva grade. Atunci, poate, prima generație de oameni va avea tendința de a transpira foarte mult și, poate, după câteva generații, această transpirație ar putea deveni „naturală”, astfel încât să vedem ființe umane acoperite constant cu un strat de sudoare.

Potrivit lui Dawkins, aceste structuri moleculare inițiale au reușit să se autocopieze, să-și creeze replici. Desigur, această replicare nu trebuie gândită ca și cum ar fi fost impusă din exterior; era mai degrabă o tendință interioară a moleculelor de legătură sau a blocurilor de construcție, un fel de reacție similară celei care le aducea în aceleași poziții, respingând noile molecule din anumite puncte și permițându-le să se unească doar în anumite puncte. Ca urmare, s-au dezvoltat structuri din ce în ce mai complexe, unele care au fost capabile să reziste mai mult, altele mai puțin în condițiile externe severe. Trebuie să ținem cont și de faptul că acele molecule care s-au asociat între ele au dezvoltat și un fel de compatibilitate cu întregul în care au intrat, un nou simț care a început încet să le definească identitatea. Acesta este motivul pentru care noile molecule nu numai că s-au asociat pasiv cu întregul format de celelalte molecule, ci, o dată asociate, au început și să se comporte activ, prin aceea că au încercat cu toate mijloacele să păstreze această condiție. Într-un fel, acest lucru s-a datorat inerției care definește aproape tot ce există, iar în lumea vie, numim asta instinct de supraviețuire. Identitatea unei entități existente se bazează pe felul în care se simte, iar acest sentiment de sine, odată stabilizat, tinde să se perpetueze; tinde să devină noua identitate a acelei entități. Aceasta, am putea spune, este sensul celebrei sintagme a lui Dawkins „gena egoistă”: sintagma are în vedere comportamentul unei gene ori a unui complex de gene de a-și menține structura, ierarhia, condițiile de mediu care-i asigură stabilitatea, etc. Desigur, acest lucru este adevărat și dacă ne gândim la lucruri sau entități ca „ocazii reale” în sensul lui Whitehead. Respectiv, ca entități care rezultă din interacțiunea universală a lucrurilor fizice.

Desigur, ca urmare a necesității de a păstra noua identitate dobândită, acele molecule ar fi putut inventa noi moduri de a interacționa cu mediul lor, adică ar fi putut dezvolta noi reacții la mediul lor. De exemplu, ar fi putut simți că prezența altor tipuri de molecule le-ar fi putut afecta conexiunile cu întregul în care au fost integrate. S-ar fi putut simți cumva amenințate. Cum ar fi putut lupta cu condițiile externe severe? Prin crearea unei bariere de protecție între acel mediu și ele, ascunzându-se de el. Când există o atracție puternică între două lucruri iar altceva amenință acea atracție, acele lucruri tind să se protejeze evitând factorul de amenințare. De exemplu, o bucată de fier făcută din molecule de fier legate puternic împreună va tinde să reziste oricărei influențe externe care amenință să dizolve acea legătură. Sau suprafața exterioară a acelei piese se va sacrifica, ca să spunem așa, pentru supraviețuirea părții interioare a întregului: va rugini, adică va reacționa la factorii externi, dar rămânând totuși atașată de întreg, și astfel

protejându-l. Astfel, acele părți care interacționează cu mediul extern au un fel de identitate dublă: pe de o parte sunt receptive la influența externă, iar pe de altă parte sunt încă legate de miezul intern. Prin acest strat protector, structura interioară poate supraviețui și își poate continua activitatea de atragere a moleculelor externe în întregul său. În acest fel, nucleul interior nu se separă niciodată complet de mediul extern și, de asemenea, reușește să-și mărească complexitatea treptat⁵. Iar bariera protectoare, se dezvoltă la rândul ei, transformându-se în ceea ce Dawkins numește „mașini de supraviețuire”⁶, respectiv corpul animal.

Dawkins spune că genele sunt oarecum nemuritoare⁷. Aceasta înseamnă, de fapt, nu că există o singură entitate pe care o putem vedea și care, ca genă, durează milioane de ani, ci aranjamentul, structura blocurilor sale de construcție sau, mai simplu, informația ori forma pură a unei gene este ceea ce durează atâta timp. De exemplu, atunci când o astfel de genă este transferată de la un părinte la copilul său, în interiorul celulei embrionare nou-construite, există un număr mic de gene care provin de la părinții săi. Aceste gene poartă cu ele așa-numitele informații care vor permite în viitor transformarea substanțelor din corpul matern în propria configurație genetică, astfel încât în uterul mamei să apară un nou corp. Inițial, avem, să spunem, un singur set de gene în celula embrionară nou creată. Când această celulă se divide, această diviziune înseamnă că, ca urmare a integrării de noi substanțe din exterior, celula inițială a fost capabilă să reproducă setul inițial de gene în interiorul ei, astfel încât, în loc de un singur set de gene, așa cum era înainte, acum avem două seturi de gene în aceeași celulă. Odată terminat acest proces, și anume odată ce chimic substanța integrată a permis apariția unui nou set de gene – care a apărut în jurul setului inițial de gene ca urmare a reacțiilor și proceselor chimice – acest nou set de gene se poate detașa de vechiul set și continuă să trăiască în interiorul unei noi celule. Totuși, această detașare este oarecum artificială, deoarece celulele nu sunt complet separate; interacționează între ele și continuă să schimbe informațiile.

Spre deosebire de vechea concepție substanțialistă, care considera că forma unei specii de ființe vii este neschimbabilă, în noua paradigmă științifică în care trăim astăzi, „forma” – în sensul antic al termenului – unui organism nu este atemporală; ea emerge prin tot felul de interacțiuni. Cu toate acestea, din moment ce împărtășim peste 90 la sută din genele noastre cu toate celelalte ființe vii, consecința este că informația transmisă de la primă celulă vie care a apărut pe Pământ la toate celelalte celule vii ale organismelor terestre a constat nu numai în informații referitoare la corpul celulei inițiale și la proprietățile sale, ci și la informațiile referitoare la toate celelalte ființe vii.

Totuși, în orice combinație ar intra genele, e nevoie de memorie pentru ca respectiva combinație să fie stabilă și, de asemenea, pentru a evolua. Dawkins nu

⁵ *Ibidem*, p. XXII.

⁶ *Ibidem*, p. XXI.

⁷ *Ibidem*, p. 34.

insistă asupra acestui aspect, poate și pentru că, pentru el, ca biolog, memoria are un sens bine definit, fiind legată cu un anumit stadiu al dezvoltării sistemului nervos. Așa se face că, într-un anumit fel, el tratează genele și organismele ca și cum ele ar fi, în cele din urmă, un fel de bucăți pasive de materie, ceea ce nu sunt. Desigur, pe de o parte, el recunoaște caracterul activ al genelor în raport cu corpurile lor, cu „mașinile de supraviețuire” care le poartă, dar apoi uită că aceleași gene sunt înzestrate cu proprietăți care le fac capabile să intre într-o relație de reciprocitate pentru a menține acele proprietăți. De asemenea, pentru a admite că există o evoluție de la corpuri mai simple – și astfel de la secvențe genetice mai simple – la corpuri mai complexe – și astfel la secvențe genetice mai complexe – trebuie să presupunem că aceste gene sunt capabile cumva să învețe și să se protejeze împotriva influenței factorilor negativi externi. Timpul, asupra cărui Dawkins insistă atât de mult în mai toate lucrările sale pentru a legitima oarecum și metafizic darwinismul, nu este deloc suficient. Pentru că, dacă aceste gene nu ar fi capabile să evolueze, atunci nici un timp infinit nu ar fi suficient pentru a le transforma. Ne-am putea aștepta ca un scaun să vorbească într-un milion de ani? Cu siguranță că nu. Astfel, în mod rațional, dacă se presupune că a existat o evoluție, trebuie să presupunem și că materia a avut capacitatea de a evolua. Și în ce ar consta o asemenea capacitate? Transformarea reală nu este doar schimbarea formei. Este capacitatea de a păstra acea formă și, mai mult, de a interacționa cu mediul din interiorul acelei forme. Atomii, electronii, moleculele, celulele, țesuturile, ori de câte ori schimbă cadrul în care au existat anterior, nu uită acel cadru și pot reveni la el în timp ce se comportă într-un mod complet diferit în noul context. Astăzi, în contextul pandemiei de COVID-19, auzim că deși cineva nu are suficienți anticorpi împotriva factorului viral, în cazul unei noi infecții, celulele corpului său vor recunoaște acel factor și vor începe să producă anticorpii necesari pentru că sunt înzestrate cu memorie.

Metafizicii au știut întotdeauna că nu poți înțelege realitatea fără să presupui o memorie a lucrurilor, a materiei. În acest sens, de exemplu, în antichitate, substanța – *ousia*, esența sau tradus mai adecvat, felul *firii* a ceva – era acel element care asigura memoria clasei corespunzătoare. În Renaștere, materia era considerată ca conținând în sine asemenea substanțe într-o manieră potențială. Asta înseamnă că, oricât de mult ai vrea să interpretezi realitatea ca fiind în continuă schimbare și creând din ea însăși noi moduri de a fi, întotdeauna va trebui să-ți asumi un moment anterior, în care elementul anterior era deja o substanță înzestrată cu proprietăți. Nicio știință din această lume nu va descoperi vreodată ceva lipsit de proprietăți, care, adică, să nu fie o „substanță” și, prin urmare, să nu fie deja înzestrată cu memorie și probabil cu un număr indefinit de proprietăți latente.

Ne putem întreba mai departe, de ce sunt toate acele proprietăți acolo? Atunci ești forțat să asumi teleologia sau cauzele finale, așa cum deja Aristotel a presupus-o. A afirma că proprietățile sunt pur și simplu prezente fără nicio propensiune implicită înseamnă a ignora în mod voluntar faptul că, *doar* pe baza acelor proprietăți lucrurile pot interacționa între ele și astfel pot produce o realitate. Cu

alte cuvinte, un răspuns mai inteligent ar trebui să fie că proprietățile sunt acolo pentru a *permite* lucrurilor să interacționeze între ele și astfel să creeze realitatea. Tot ceea ce există are proprietățile sale pentru a-l face capabil să se integreze în realitate și să interacționeze cu realitatea și astfel să ajute la devenirea acelei realități. Dar trebuie spus că, astăzi, o atitudine rațională adecvată ar fi nu aceea de a gândi substanțialist o clasă de lucruri ca având proprietăți date *o dată pentru totdeauna*, prin care ele să poată apoi interacționa cu alte lucruri, ci funcționalist, în sensul că lucrurile sunt mereu într-o rețea de interacțiuni aflate într-o continuă dinamică și că ele se modifică prin acele interacțiuni.

Daniel Dennet, de această dată un filosof, a scris o carte relativ interesantă, intitulată *Darwin's Dangerous Idea*⁸. Oare Darwin a introdus cu adevărat o „idee periculoasă”, așa cum a spus Daniel Dennet? Fără îndoială, ea este – sau ar putea fi privită ca fiind – periculoasă pentru acel mod substanțialist de a gândi, care a dominat gândirea filosofică și teologică din antichitate și până la Renaștere. Însă gânditorii idealismului german erau deja familiarizați cu ideea de transformare, și chiar dacă nu au eliminat ideea de specii, au susținut continuitatea conceptuală dintre specii. Hegel, de pildă, nu era preocupat de modul în care în realitate se face trecerea de la un stadiu al Conceptului la altul, dar era nu mai puțin interesat să arate că toate stadiile evoluției realității *cresc logic* unele din altele. De aici, și până la Darwin nu mai era decât un singur pas.

Caracterul periculos al teoriei Darwiniene – ideea pe care Dawkins o reia constant în mai toate lucrările sale în care el atacă diferitele forme ale argumentului ontologic – ar consta potrivit lui Dennet în faptul că distruge paradigma creaționistă, mai exact este lovitura fatală dată așa-numitului *Argument from Design*, cu alte cuvinte acelei forme a argumentului ontologic care deduce existența unei ființe divine atotputernice din armonia prezentă între elementele realității.

Teleologia și armonia ontologică sunt însă concepte cheie ale oricărei încercări de a înțelege realitatea metafizic. Cel mai elocvent exemplu este metafizica lui Whitehead. În acea metafizică, cineva are de-a face exact cu acel tip de realitate pe care o descrie Dawkins, și anume una care se află într-o continuă schimbare, într-un flux în continuă evoluție, fără vreo specie eternă prestabilită de lucruri și organisme. Totuși, Whitehead s-a simțit obligat să presupună existența unui etern domeniu al esențelor, al formelor platoniene, cu diferența că pentru el, realitatea materială nu consta din clase eterne înrădăcinate în forme atemporale, ci era compusă din structuri trecătoare care „participau” la un moment dat la un set de forme eterne și apoi într-un alt set de forme. Cred că Whitehead este unul dintre cei mai importanți gânditori ai secolului XX, unul care a reușit să creeze o metafizică funcționalistă. Iar teleologia reprezintă o componentă fundamentală a metafizicii sale. Și el gândește realitatea într-o continuă schimbare, fără specii eterne date material, ba chiar fără timp și spațiu ca cadre ontologice inițiale date. La el, chiar și

⁸ Daniel C. Dennett, *Darwin's Dangerous Idea. Evolution and the Meanings of Life*, London, Penguin Books, 1996.

spațiul și timpul emerg ontic. Cu toate acestea, el consideră teleologia un aspect necesar al realității, pentru că în lipsa ei, realitatea ar colapsa, în sensul că interacțiunea dintre lucruri nu s-ar putea realiza astfel încât din această interacțiune să emeargă o realitate stabilă. Iar un alt element important al acestei teleologii este memoria prezentă în real la toate nivelurile.

Pe de altă parte, în *Wissenschaft der Logik*, Hegel a arătat că o ființă fără proprietăți, fără determinări, așa cum spunea el, este de fapt non-ființă. (Am putea vedea aici unul dintre argumentele cele mai solide împotriva teismului, respectiv al ideii unei divinități originare care a creat întreaga lume, dar despre care nu putem spune rațional nimic. O asemenea divinitate este o non-entitate.) Desfășurarea logicii sale, a constat în a arăta cum treptat se adaugă noi și noi trăsături, noi determinări la tulpina inițială a identității dintre ființă și neființă. Ceva asemănător întreprinde Hegel și în filosofia naturii, considerată de mulți o lucrare oarecum lipsită de importanță, pentru că gânditorul german ar fi susținut acolo lucruri care între timp au fost dovedite de știință drept false. Totuși, ceea ce este important în întreprinderea sa este că a încercat să arate care sunt momentele *necesare* pe care trebuie să le asumăm în timp ce cercetăm natura. Din acest punct de vedere, se poate înțelege sprijinul său pentru teoria goetheană a luminii și critica sa față de critica newtoniană a luminii. Hegel spune pe bună dreptate că lumina albă nu poate fi descompusă în culori, dar explicația sa nu este una fizicalistă, ci una logico-metafizică, și anume că trebuie să asumăm o stare de lumină mai simplă (care ar putea fi cea albă) înainte de a accepta o stare de lumină mai complexă – care este lumina colorată. În mod logic, toate culorile au nuanțe, iar nuanța cea mai diluată este cea mai simplă formă a acelei culori. Dar acea nuanță este de fapt cea mai apropiată de culoarea albă. Cu cât o culoare este mai vizibilă, cu atât nuanța inițială este mai închisă. Prin urmare, el este de acord cu Goethe în faptul că culorile sunt combinații între luminozitate și întuneric.

Desigur, știința nu trebuie să atingă asemenea zone. Ea presupune de la început că obiectele sale *au* anumite proprietăți. Ea presupune o condiție inițială a lucrurilor care este oarecum atemporală; începe cu propriile sale „principii” neschimbabile (în actuala paradigmă științifică), precum principiul inerției al lui Newton, despre care Newton considera că este proprietatea fundamentală, imuabilă, dată a fiecărui lucru material, folosindu-l apoi pentru a explica mișcările concrete ale lucrurilor. Sau constanta einsteiniană a vitezei luminii, pe care Einstein o considera o trăsătură fundamentală a universului.

Știința se bazează pe teorie, experimente și observații. Dar implică și existența unor premise logice care nu sunt întotdeauna recunoscute de oamenii de știință. Adeseori acele premise devin însă manifeste prin experimentele lor de gândire. Acestea pot conduce la schimbarea de paradigmă științifică (Aș adăuga că orice teorie științifică presupune experimente de acest fel. De exemplu, atunci când Copernic a propus noua teorie heliocentrică, această propunere a fost lansată ca un fel de experiment de gândire. Între timp, acel experiment de gândire a devenit un

fapt evident.) Aici, savantul creativ se confruntă cu limitele propriei sale perspective, limite date de principiile asumate anterior ale acelei științe.

Într-o altă carte, *Ceasornicarul orb*⁹, Dawkins ia drept model pentru interpretarea sa a vieții programul de calculator. El afirmă că, din moment ce vedem că computerele pot funcționa independent, precum roboții, același lucru este făcut de mașinile organice care sunt organismele. Însă chiar pot computerele funcționa independent? În primul rând, au nevoie de un programator care să creeze un program care să le facă să funcționeze. Apoi au nevoie de industria umană pentru a crea cablul. Este Dumnezeu prezent în computerul care lucrează? Aceasta este la fel cu a cere dacă Dumnezeu este prezent în legea necesară a naturii. Legea funcționează ori de câte ori sunt îndeplinite condițiile; nu necesită nicio intervenție transcendentă. Acesta este motivul pentru care Laplace, atunci când i-a prezentat lui Napoleon explicația sa despre dezvoltarea universului, a spus că nu are nevoie de asumarea lui Dumnezeu pentru a face ca acel model să funcționeze. El și-a asumat un set de elemente înzestrate cu anumite proprietăți și, pe aceste temeuri, a dezvoltat apoi întreaga natură, pur și simplu derivând fiecare etapă a universului din combinația și interacțiunile acelor elemente.

În acest sens, Dawkins spune că explicația originii ADN-ului printr-un designer divin „lasă neexplicată originea Designerului”¹⁰. Și adaugă că, spunând că Dumnezeu a fost mereu acolo, de fapt apelezi la o „ieșire/soluție leneșă”. Am putea să-i amintim domnului Dawkins o idee pe care fiecare student la filozofie o aude în primii săi ani de studii, anume că există o distincție între ființa lui Dumnezeu și ființa lucrurilor „create”. Prin urmare, nu se poate pune întrebarea despre originea Designerului în același mod în care ea se pune față de lucrurile create. Lucrurile create sunt finite, în timp ce Designerul ar trebui să fie infinit, dar de o infinitate foarte specială. Totuși, Dawkins vorbește despre infinitul lumii și este, de asemenea, tentat să accepte ipoteza multiversului. Însă ce fel de ființă ar trebui să fie cea care a creat și coordonează această lume infinită? Ne putem gândi la ea în același cadru cauzal în care ne gândim la lucruri finite? Dacă timpul și spațiul trebuie să fie trăsături fundamentale ale realității finite, atunci acea ființă cu siguranță nu poate împărtăși nici temporalitatea, nici spațialitatea, pentru că am presupus că ea este Creator al lumii temporale și spațiale. Nu poate avea originea în altceva, pentru că atunci ar fi și creat iar a fi creat înseamnă a începe să existe în timp. Or, am presupus că Designerul este dincolo de timp. Astfel, „soluția leneșă” care pretinde că Dumnezeu a fost mereu acolo nu este atât de leneșă pe cât pare: ea este o necesitate a rațiunii. Dawkins se gândește la Dumnezeu ca și cum El ar fi o ființă finită; de aceea, Dawkins poate pune întrebarea în acest fel. Desigur, nu am dovedit astfel că o astfel de ființă există. Necesitatea rațiunii, despre care am vorbit anterior, se baza pe ipoteza acceptată că există un creator al lumii. Problema era dacă El, la rândul său poate fi sau nu creat. Am arătat doar neînțelegerea cu care

⁹ Richard Dawkins, *The Blind Watchmaker. Why the Evidence of Evolution Reveals a Universe Without Design*, New York, London, W.W. Norton & Company, 1996.

¹⁰ *Ibidem*, p. 141.

operează Dawkins. Și dacă el, întâmplător, spune că timpul și spațiul există independent de fiecare corp material, atunci l-am putea întreba cum ar putea să vorbească despre timp fără prezența vreunui conținut, deoarece timpul este o succesiune, dar unde nu există nimic, nimic nu poate apărea. Recunosc că este foarte greu de imaginat că nu există spațiu și timp. Acesta este motivul pentru care Kant le-a numit structuri ale minții umane: pur și simplu nu ne putem gândi sau să ne imaginăm inexistența lor.

Mai pe larg, argumentul ar fi următorul: lumea este în timp și spațiu. Timpul și spațiul nu există independent de lume. Dacă lumea are un creator, el trebuie neapărat (aceasta decurge analitic din conceptul de creator) să existe dincolo de timp și spațiu; altfel, el nu este un creator al lumii, ci o parte a lumii. Dacă există dincolo de timp și spațiu, Creatorul pur și simplu nu poate fi creat, deoarece creația înseamnă a începe să existe în timp. (De asemenea, din moment ce nu există spațiu, nu poate exista o mulțime, adică nu pot exista două entități.) Astfel, a întreba în bășcălie (așa cum o face Dawkins) cine l-a creat pe Dumnezeu, înseamnă doar a comite o eroare de gândire ca urmare a unei cecități logice de care nu ești conștient, întrucât se aplică asupra lui Dumnezeu (despre care tocmai s-a acceptat că este Creatorul lumii) trăsături legate de lucrurile create. Astfel, Dawkins afirmă ceea ce tocmai a negat, că există timp înainte de timp și spațiu în care nu există separare.

Astfel, fie accepți un Designer transcendent unic care este neapărat increat, fie spui că lumea nu are creator și a existat întotdeauna, ceea ce, rațional, *pare* cu totul posibil. Dar nu poți spune că nu cred într-un Dumnezeu care a creat lumea pentru că, dacă El a creat lumea, el trebuie să fi fost creat de altceva și așa mai departe.

Dar cum rămâne cu cealaltă opțiune, a unei lumi care există mereu? Putem urma prezentarea lui Kant. De ce ar trebui cineva să accepte că lumea a existat întotdeauna? Pentru că dacă te gândești că lumea începe la un moment dat în timp, trebuie să presupui un timp gol anterior. Acum, dintr-un timp gol, nu poți obține nimic altceva decât un timp gol. Dar lumea există. Astfel, nu există timp gol, iar lumea a existat întotdeauna.

Desigur, acestea sunt concepte ale celebrei antinomii kantiene. Ceea ce arată ele nu este faptul dacă există sau că nu există Dumnezeu, ci pur și simplu că atunci când încerci să te gândești la lucruri care au legătură cu Dumnezeu, *inevitabil dai de neazuri*; intri în autocontradicții.

Totuși, nu atât asemenea speculații fac problematică gândirea lui Dumnezeu, ci, într-adevăr, știința occidentală. Această știință, arătând cât de regulate și previzibile sunt procesele naturale, arată cât de ușor se ajunge la faptul că, odată ce ai descoperit o lege, nu mai ai nevoie de nicio intervenție transcendentă sau miracol cu privire la lucrurile coordonate de acea lege. În plus, această știință arată că totul are un caracter atât de legic sau obișnuit. Că întregul univers este atât de bine alcătuit încât seamănă cu un mecanism de ceas. De ce ar trebui cineva să aibă nevoie de intervenția unei forțe transcendente când, pur și simplu, se poate profita de cunoștințele științifice pentru a rezolva aproape totul – și într-adevăr pentru a vindeca cele mai multe dintre acele boli care au exterminat oamenii în trecut. Recent, Harari a prezis că ființa umană se va transforma în Homo Deus, într-o

ființă înzestrată cu trăsături care în trecut aparțineau doar zeilor, precum sănătatea perfectă, nemurirea sau controlul naturii. În secolul al XIX-lea, Friedrich Nietzsche, imaginând aceeași putere viitoare a omului bazată pe știința sa, spunea că omul va deveni un Supraom (cât de stupizi erau nașiții să creadă că Supraomul nietzschean era doar o „bestie blondă”!) De ce ar trebui cineva să aibă nevoie de vreun zeu dacă își vede toate nevoile îndeplinite, se bucură de sănătate perfectă și, cine știe, în viitor, poate chiar de nemurire? Dacă luăm în considerare realitatea virtuală care treptat va înlocui realitatea autentică, această întrebare devine și mai semnificativă. Mircea Eliade spunea că sacrul s-a ascuns în visele noastre pentru că doar acolo mai trăim minuni și simțim care este sentimentul unui miracol.

Lucrurile interacționează pentru că sunt capabile să „reacționeze” sau să „răspundă” la mediul lor. Ne place sau nu, acest lucru nu poate fi înțeles fără a presupune un fel de subiectivitate pe care de obicei o ignorăm. Însă o asemenea subiectivitate este cel mai inefabil lucru din lume. Desigur, omul de știință va selecta doar un anumit răspuns din paleta ingredientelor acestei subiectivități, care corespunde intereselor și întrebărilor sale științifice. Cu toate acestea, această subiectivitate este mult mai mult decât această abstracție. (Cu puțină imaginație rațională, ideea este pur și simplu să înțelegem: atâta timp cât totul poartă în sine urmele întregului univers infinit, totul este și el potențial infinit. Această idee este pe deplin dovedită de evoluția științei care constă în descoperirea de noi proprietăți ale acelorași lucruri prin descoperirea de noi proprietăți în medii noi și care erau fie complet necunoscute în trecut, fie pur și simplu neglijate. (De exemplu, ce este un medicament? O substanță capabilă să omoare un germen. Cu toate acestea, până la descoperirea acestui medicament, aveam cunoștințe limitate despre acel microb. În viitor, același microb ar putea prezenta alte proprietăți care sunt acum ignorate, dar acest lucru se va întâmpla deoarece oamenii de știință vor învăța prin experimente cum reacționează acel germen la alte medii. Noile contexte arată noi proprietăți ale acelorași lucruri.)

Astfel, universul evoluează purtând continuu înăuntru și cu sine toate aceste subiectivități dinamice, metamorfozante, care nu doar pur și simplu se armonizează continuu unele cu altele în prezent, ci, mai mult decât atât, armonizează continuu trecutul unui element cu trecutul altui elemente. Aceasta înseamnă că aceste subiectivități își modelează forma prezentă nu numai prin ceea ce a avut succes în interacțiunea lor din trecut, ci și prin dezastre, eșecuri, incompatibilități sau monstruoziități. Numai dacă vă gândiți la timp ca la succesiunea de lucruri separate, puteți obține opinia că armonia prezentă este rezultatul unor simple accidente.

Ceea ce uită gânditori precum Dawkins și Dennett este că *Grand Design-ul* nu este doar imaginea teritoriului actual al universului, ci o hartă care se desfășoară și în timp. În această hartă, nici un moment nu este izolat și lipsit de importanță atât pentru prezent, cât și pentru întregul viitor. Pentru a face această idee mai intuitivă, se poate spune că chiar dacă nebunia oamenilor ar distruge complet Pământul, istoria umană, cultura și realizările nu ar dispărea, ci ar continua să fie *active* în memoria universului. Știți de ce? Pentru că particulele subatomice în care s-ar dezintegra Pământul sunt încă „subiectivități” (citește „entități purtătoare de memorie

implicită” și nimeni nu poate ști cum și când în viitor vor readuce la lumină urme ale acelei istorii și a anihilării ei. (Desigur, omul de știință nu vrea să vadă dincolo de experimentele sale prezente și să recunoască că lucrurile au mai mult decât proprietățile observate până acum. Dar, din fericire, nu doar oamenii de știință au făcut posibil progresul științei. Chiar și cei mai inovatori oameni de știință au trăit într-o epocă care a fost pătrunsă în prealabil de idei care au făcut posibile noile descoperiri științifice mai întâi ca ipoteze, ca simple experimente de gândire și provocări. Schimbarea în știință nu este niciodată pur și simplu produsul dezvoltării interne a științei, ci un rezultat complex, în care atmosfera socială, intelectuală și culturală în general au contribuit și ele esențial la acea schimbare. Să reamintim că „ideea periculoasă” a lui Darwin a fost pregătită de multe teorii evoluționiste moderne, precum și de teoria lui Malthus referitoare la lupta pentru supraviețuire. Că relativismul lui Einstein a crescut într-un mediu al unui relativism mult mai adânc din care s-a nutrit anterior și gândirea lui Nietzsche, propovăduitorul răsturnării tuturor valorilor.

A aduce la existență un lucru și mă refer la orice lucru, dotat cu proprietăți înseamnă a-l crea. *Acesta este sensul creației lui Dumnezeu și nu pur și simplu că El a adus ceva la lumină, astfel încât să poată fi văzut. Dumnezeu este acel ceva care a pus proprietăți în lucruri și nicio știință sau minte umană nu poate explica acest lucru, deoarece aceasta (existența proprietăților) este chiar o condiție a minții umane.*

În sensul celor de mai sus, Heidegger spunea că știința nu gândește¹¹. Afirmând acest lucru, el nu a vrut să ofenseze știința, deși mulți oameni de știință au considerat-o ca pe o ofensă. El a vrut să spună că știința nu se întreabă despre condițiile de posibilitate care fac obiectul ei posibil. În acest sens, știința nu numai că nu gândește, dar nici nu trebuie să gândească, pentru că nu este treaba ei, rolul ei, să gândească sau să pună astfel de întrebări. Știința pur și simplu preia o anumită idee a posibilității ontologice a obiectului său din altă parte (de regulă din filozofie, sau dacă nu din filozofie, atunci dintr-un domeniu intelectual mai profund al societății. De exemplu, când a declarat că Pământul se mișcă, Galileo nu a fost atât de original pe cât s-ar putea crede. El gândea deja într-un cadru conceptual care a apărut încet în teologia Evului Mediu târziu. Nici măcar Copernic înaintea lui nu a fost original. Ipoteza sa cu privire la posibilitatea de rotație a Pământului în jurul Soarelui s-a bazat pe noua paradigmă de gândire nominalistă a Evului Mediu târziu și mai ales pe gândirea lui Nicolaus Cusanus. În cearta universaliiilor dintre nominalism și realism, nominalismul a câștigat. Nominalismul susținea că conceptele noastre nu corespund esenței lucrurilor, ci sunt nume simple pe care le aplicăm lucrurilor. Această idee a schimbat întregul mod de a gândi relația omului cu realitatea, făcând loc unui concept de cunoaștere al cărui nucleu erau senzațiile, spre deosebire de conceptul antic și medieval de cunoaștere înrădăcinat în ideea rolului fundamental al intelectului, care vede dincolo de senzații, recunoscând în lucrurile pe care le vedem

¹¹ M. Heidegger, *Was heißt Denken?*, Tübingen, Niemeyer, 1984, p. 4.

prin senzații esențele încorporate în acele lucruri sensibile. Până atunci, senzațiile erau văzute pur și simplu ca fiind în slujba intelectului, care era adevăratul cunoscător al lucrurilor, pentru că se credea că există o corespondență fundamentală între „rei et intellectus”. Prin urmare, observația nu a fost la fel de esențială în acea paradigmă, gânditorii considerând că intelectul putea înțelege esența lucrurilor în principal de la sine.

Ca urmare a victoriei nominaliste, senzațiile au început să fie interpretate diferit. Întrucât intelectul nu mai era privit ca „lipit” de esența lucrurilor, cunoașterea nu se mai putea baza pe intelect – așa cum se presupunea în celebrele polemici scolastice referitoare la numărul îngerilor care stau în vârful unui ac. În plus, posibilitatea unei cunoștințe eronate era mult mai ușor acceptabilă decât în trecut. Acesta este motivul pentru care, pentru a evita erorile în ceea ce privește înțelegerea creației lui Dumnezeu, acum observația a devenit esențială. Acesta este contextul mai profund al teoriei observațiilor lui Copernic și Galileo. Erau oameni de știință care nu „gândeau”, în sensul lui Heidegger, pentru că nu mergeau la rădăcinile principalelor noastre presupuneri, ale adevărilor noastre evidente. Pentru ei – într-adevăr, pe de altă parte, spre deosebire de mulți dintre contemporanii lor, care încă nu puteau depăși o paradigmă intelectuală care a durat milenii – observația a fost noua metodă esențială și evidentă a științei. De ce putea fi așa, nu mai era treaba lor. Încă trăim în această paradigmă, deși între timp au apărut o mulțime de alte „adevăruri evidente de la sine”. Una dintre ele este că cunoașterea nu mai este „cunoaștere reală”, ci doar un model pe care îl facem despre realitate, un model care poate fi schimbat fără probleme atunci când datele noi le invalidează pe cele vechi. Nu mai credem în „Adevărul” suprem, așa cum încă mai credeau acele generații de la începutul modernității, în ciuda revoluției pe care au inițiat-o. Dacă au considerat că nu posedau acest adevăr, aceasta nu s-a datorat unei posibilități principiale, ca în cazul nostru, ci doar cantității deficitare de date și cunoștințe pe care le dețineau. Ei credeau în progresul cunoașterii, în sensul că, prin intermediul unei străneri suficiente de date și cunoștințe, cândva în viitor, cineva ar fi capabil să cunoască acel adevăr suprem. Cât de departe suntem de această credință, noi cei care ne gândim la posibilitatea altor universuri cu legi diferite care poate chiar ar putea contrazice legile noastre!

Știința nu poate fi interesată de acele premise ultime ale gândirii umane pentru că atunci ea nu ar putea trece niciodată la observație, ci ar rămâne pentru totdeauna încurcată – precum filosofii – în „blestematele chestiuni imposibile” (Marin Preda), întrebări care pentru oamenii de știință sunt la fel de ridicole precum, pentru noi astăzi, cea referitoare la numărul de înger care dansează pe un vârf de ac.

De toate aceste idei Dawkins este departe. El folosește știința ca pe o trambulină metafizică pentru a anula argumentul ontologic. Aceasta ne-a făcut să încercăm să arătăm în cursul acestui text, cum, chiar în argumentele și descrierile sale strict științifice, există inevitabil o zonă de penumbră de care el, ca scientist de clasă, nu pare să aibă habar.